

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУТНІСТЬ ПАТРІОТИЗМУ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті висвітлено основні тенденції виховання патріотизму в українській педагогічній науці. Представлені концепції мають три типи підходів: теоцентричний, соціоцентричний та антропоцентричний. Розглянуто теоретичні основи сучасного українського патріотизму. Уточнено власне поняття патріотизму громадянського спрямування та зазначено мету патріотичного виховання старших підлітків.

Ключові слова: патріотизм, громадянський патріотизм, антропоцентричний підхід, старші підлітки.

У період становлення відкритого демократичного суспільства та української державності проблема виховання патріотизму особистості набуває особливої значущості. На українському просторі метою патріотичного виховання має бути становлення громадянина-патріота своєї Батьківщини, готового турбуватися про народ, переконаного в необхідності розбудови країни як суверенної, незалежної, демократичної, правової і соціальної держави, прагнути до самореалізації на своє благо та процвітання України.

Ця мета знайшла своє підтвердження та розглядається як пріоритетна у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст.», «Концепції громадянського виховання в умовах розвитку української державності», «Концепції позашкільної освіти та виховання», «Програми патріотичного виховання дітей та учнівської молоді». Вищезгадані документи ставлять перед педагогічною наукою завдання виховання в старшого підлітка любові до рідної Батьківщини, формування якостей громадянина-патріота України.

На важливості патріотичного виховання наполягає президент НАПН України В. Г. Кремень, який зазначає, що «ми повинні згуртуватись у державі, в політичній нації. Тільки це допоможе забезпечити нашій країні гідне місце в Європі і світі, а отже, створити ліпші передумови для розвитку кожного громадянина, для гідного життя. Тобто, загальнонаціональний успіх є передумовою особистого успіху кожної людини. Потрібно, щоб ... людина відчула єдність з народом своєї держави не тільки в думках, а й — найважливіше — в конструктивних діях, праці, спрямованих на благополуччя Батьківщини» [7, с. 45].

Досить ґрунтовно представлено у «Енциклопедії освіти» визначення поняття патріотизму як «суспільно-морального принципу діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її

долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів» [5, с. 634].

У період становлення громадянського суспільства та державності актуальними є погляди О. А. Захаренка, який окреслив виховання творчого громадянина-патріота в інтегрованому виховному середовищі. Педагог переконував, що українська держава «... не хоче бачити випускників з психологією раба. Учень має бути законослухняним, але завжди вільним, як птах. Він ніколи, ні за яких обставин не повинен порушувати права інших. Коротко кажучи, він має зростати громадянином України» [6, с. 130].

Заслуговує на увагу система діяльності О. А. Захаренка, яку називають «педагогікою життя», де в основі окреслюється антропоцентричний світогляд. Видатний педагог зазначає, що плідна, корисна праця на себе — це добро суспільству, державі. У такому алгоритмі і має сьогодні вибудовуватись патріотизм в Україні, адже патріотами «... не народжуються. Ними стають у процесі становлення особистості, в процесі виховання і впливу засобів масової інформації на кожну людину. Патріотичні почуття — це сплеск емоцій, які виникають у пориві спільної праці, щоб знайти вихід із безвиході, щоб захистити свою незалежність і волю» [6, с. 77-78].

Розробляючи теоретичні основи сучасного українського патріотизму, вчені-філософи В. Бичко, І. Стогній, В. Шинкарук у своїх працях приділяли велику увагу сутності таких понять, як «любов до Батьківщини», «патріотична свідомість». Для розуміння феномену «патріотизм» цінними є роботи сучасних психологів І. Бега, А. Богуш, М. Боришевського та інших. Так, І. Бех, розглядаючи сутність поняття «патріотизм», відзначав, що це фундаментальна особистісна цінність, та наголошував, що «...діяти патріотично щодо своєї Батьківщини і діяти бережливо щодо навколишньої природи вимагає від вихованця різних операційних вмій» [2, с. 5].

Суттєву роль у процесі теоретичного обґрунтування нових тенденцій виховання патріотизму особистості в умовах модернізаційних суспільних змін відіграли роботи педагогів Т. Гавлітіної, С. Головчук, В. Гонського, О. Губка, С. Додурич, С. Долецької, М. Дубини, О. Духовної-Кравченко, К. Журби, Ю. Завалевського, О. Захаренка, М. Качура, В. Каюкова, В. Киричок, П. Кононенко, Г. Коржа, В. Кузя, В. Мірошніченка, Р. Петронговського, Ю. Руденка, О. Сухомлинської, К. Чорної, Б. Чижевського, Г. Шевченка та інших науковців.

Розвиток теорії та практики виховання патріотизму на засадах національних ознак досліджено в роботах В. Вугрича, О. Гевка, П. Ігнатенка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, М. Щербаня та інших. У К. Журби, В. Киричок, О. Сухомлинської, К. Чорної любов до Ба-

тківщини нерозривно пов'язана зі становленням нації, готовністю розбудувувати Україну як правову демократичну державу.

Патріотизм — складне і багатогранне поняття. Як конкретно історичне явище, в кожному епоху має різне ціннісне та соціальне трактування.

Варто зазначити, що в сучасній українській педагогічній науці представлені концепції, що мають за основу три типи підходів: теоцентричний, соціоцентричний та антропоцентричний.

Так, О. Вишневський вважає, що в основі концепції патріотичного виховання має бути теоцентричний підхід. Автор визначає її як християнсько-ідеалістичну стратегію виховання. О. Вишневський наголошує, що людина йде до свого призначення, здійснюючи свої природні обов'язки перед Богом, Батьківщиною. Педагог є противником антропоцентризму, який, на його думку, є сприятливим середовищем для розвитку егоцентризму та загрозою для українського виховання [4, с. 37].

Для нашого дослідження роботи педагога О. Вишневського цікаві тим, що він розглядає патріотизм, який ґрунтується на державній ідеології. Педагог зазначає, що «... патріот не обмежується пасивною любов'ю до рідного краю, він активно працює для свого народу, його добробуту, розбудови культури і господарства. Він захищає честь своєї держави, примножує її багатства» [3, с. 12]. О. Вишневський стверджує, що патріотичні почуття українця є емоційним аспектом національно-державницького світогляду та пропонує три різновиди патріотизму.

1. Етнічний патріотизм — ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної мови, культури, історії.

2. Територіальний патріотизм, що ґрунтується на любові до того місця на землі, де людина народилася, тобто місцевості, ландшафту, клімату.

3. Державницький патріотизм, що ґрунтується на побудові власної держави, її самовизначенні. Головною метою виховання є «...розвиток в наших дітях державницького світогляду і державницького почуття — того вищого патріотизму, який ґрунтується на державній ідеології й пов'язується з поняттям громадянськості» [3, с. 13]. Державницький патріотизм має об'єднувальну силу міжетнічних суперечностей та цінує культуру міжетнічних відносин.

Ідеологія державності, яку культивує О. Вишневський, орієнтує громадянина на участь у державотворенні, державному захисті, зміцненні міжнародного авторитету України. «Значення такої ідеології у виховних системах європейських держав є дуже великим. Таке ж місце вона мусить посісти і у нашому вихованні, оскільки без неї неможливе патріотичне становлення нашої молоді» [3, с. 13]. Ця ідеологія знайшла відображення в Акті проголошення незалежності

ті України та Конституції України. Кожен громадянин України має бути орієнтований на таку ідеологію.

Серед національних вартостей, які пропонує педагог, є ті вартості, без яких неможливе виховання патріотизму в незалежній Україні, а саме: «українська ідея, що втілює в собі прагнення до державності та соборності, ..., почуття національної самопошани і гідності, історична пам'ять, повага до державних та національних символів та до Гімну України, любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій, повага до Конституції України і до обраних демократично владних чинників, орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави та прагнення побудувати справедливий державний устрій, протидіяти антиукраїнській ідеології» [4, с. 263].

Ми поділяємо думку педагога, що головним завданням сучасного виховання є сприяння «становленню в дитини державницького світогляду і громадянського патріотизму» [4, с. 261]. Кожен громадянин має відчувати потребу вірити у нашу державу і орієнтувати свої зусилля на її розбудову. «Практичні зусилля, спрямовані на становлення нашої державності, є похідними від патріотизму. Патріот не виконує свою роботу будь-як, не нищить природу, не збагачується нечесним способом, бо все це завдає шкоди його Батьківщині» [4, с. 261].

Громадянсько-патріотичні погляди О. Вишневського близькі нашому переконанню, оскільки відповідають ідейності патріотизму громадянського спрямування. Лише такий патріотизм сприятиме формуванню у молодого покоління готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Але варто зазначити, що патріотизм ми будемо розглядати з позиції антропоцентризму.

З позицій соціоцентричного підходу розроблені: «Концепція національного виховання» (П. М. Щербань) та «Концепція громадянської освіти в середній школі України» (І. Г. Татаренко).

В основі Концепції особистісно орієнтованого виховання І. Д. Беха лежить антропоцентричний підхід. Її вихідним положенням є ідея самоцінності особистості, її духовної суверенності.

Однак, концепції теоцентричної та соціоцентричної орієнтації не здатні на належному рівні формувати в масовій свідомості українців духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, який би сприяв становленню й утвердженню незалежної України, поєднуював палку любов до свого народу, нації, Батьківщини із тверезим почуттям міри і поваги до інших народів.

У Програмі патріотичного виховання І. Беха та К. Чорної розглядається патріотизм з позиції антропоцентричного підходу. Основною підходу є переконання, що носієм патріотизму в соціумі є особис-

тість, яка своєю творчістю, працею, ідеями розвиває сам соціальний феномен. Патріотизм — це почуття, принципи, моральна цінність. Саме як моральна цінність патріотизм найбільш чітко вписується в антропоцентричний світогляд. «З одного боку, особистість у своєму культурному розвитку має досягти висот цієї моральної цінності. А з іншого — буденне, звичне виконання особистістю накладених на себе зобов'язань, які є складовими патріотизму, об'єктивно корисні суспільству, державі й самій особистості. В цьому випадку, моральне спонтанно є раціональним» [1, с. 17].

Антропоцентричний світогляд у політичній сфері сприяє демократизації громадського життя і розбудові незалежної, правової держави, а в духовній сфері створює умови для вільного розвитку і прояву індивідуальності кожної особистості.

Цінність та дотримання прав людини, визнання різноманітності інтересів і окремих людей, і цілих народів є визначальними в антропоцентричному підході. Цей світогляд передбачає врахування глобальних проблем на регіональному рівні.

Очевидно, що в незалежній Україні виховання патріотизму молоді залежить від багатьох факторів (природних, соціальних, культурно-освітніх), які в поєднанні зі свободою особистості, гуманізмом, демократією, правосвідомістю особистості відповідатимуть вимогам антропоцентризму.

Автори Програми визначають патріотизм як «любов до Батьківщини, свого народу, турботу про своє і його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею» [1, с. 31].

Для нашого дослідження ця програма є важливим орієнтиром у визначенні поняття «патріотизм», оскільки це трактування відповідає завданням сучасного національного проекту — процесу розбудови громадського суспільства та правової держави в Україні.

Вивчення й осмислення філософської, педагогічної та психологічної літератури дало змогу уточнити власне тлумачення поняття «патріотизм старших підлітків». Патріотизм старших підлітків — це їхня любов до Батьківщини, свого народу, турбота про своє і його благо, усвідомлення необхідності становлення суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність служити Вітчизні та встати на захист державних інтересів України.

У контексті нашого дослідження ми розглядаємо не жертвний патріотизм, притаманний тоталітарній державі, а патріотизм громадянського спрямування, властивий правовій державі, який дає особистості змогу відчувати себе морально збагаченою, політично компетентною, соціально захищеною, готовою відстоювати свої права та свободи. Основою патріотизму громадянського спрямування є сво-

бода, рівноправність, почуття причетності до проблем суспільства і держави, гуманістична мораль.

Як зазначено у «Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді», патріотизм покликаний «дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Суспільство, яке функціонує на засадах гуманізму, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості, гарантує умови для зростання добробуту народу. Суспільство, яке є єдиним дієвим механізмом розбудови не олігархічної, а народної демократії, правової України, виступає, з одного боку, джерелом опозиції державній владі, а з іншого — взаємодоповнює її, реалізуючи свої розвивальну і контролюючу функції. [1, с. 1-2].

Виховання патріотизму має бути спрямованим на підвищення рівня громадянської, соціальної та суспільної активності учнів. Громадянський характер патріотизму означає, що справжній патріот — це громадянин своєї країни, особистість, яка власними установками, поглядами, поведінкою сприяє розбудові громадянського суспільства та становленню демократичної держави. Демократія для патріота є тим природнім середовищем, яке задовольняє особисті права та суспільні інтереси, а також породжує сприятливе середовище для здобутків та надбань. А демократичне громадянське суспільство дає патріотові змогу своєю діяльнісною любов'ю до Батьківщини прагнути до взаємності з метою створення умов для вільного самовдосконалення, самореалізації та збереження індивідуальності й національної самобутності.

Розвинена правосвідомість, повага до Конституції, знання законів держави та потреба в їх дотриманні є важливою умовою існування правової держави та вільного функціонування її патріотів. Свідомий патріот відчуває потребу в правосвідомості та впевнено нею користується. Правосвідомість розглядається як складова частина людського світогляду, яка проявляється в правовій діяльності. Правосвідомість — сукупність правових знань, почуттів, ідей, що відображають свідоме ставлення людей, суспільства до права. Побудова незалежної, демократичної правової держави неможлива без усвідомлення громадянами ролі і значення права, необхідності неухильного додержання статей закону, тобто без досягнення певного рівня правосвідомості в суспільстві.

Патріотизм, як любов до Батьківщини, привносить утвердження в свідомості учнівської молоді притаманних українському народові високих моральних цінностей, які спрямовані на здобуття найкращих надбань вітчизняної та світової духовної спадщини.

Національний прояв патріотизму розкривається в усвідомленні себе представником української нації, яка одержала право мати незалежну державу і прагне до свободи, демократії, рівності усіх перед законом, соціальної захищеності. Справжньому українському патріоту властиве почуття гордості за свій народ, знання його історії, культури, повага традицій та звичаїв всіх етносів, які становлять народ України.

Розбудова громадянського суспільства та утвердження демократичної правової держави потребує і відповідного підходу до виховання патріотів Української держави. Згідно з цим, метою виховання патріотизму має бути становлення громадянина-патріота своєї Батьківщини, для якого власна доля та доля країни нероздільні, готового турбуватися про народ, переконаного в необхідності розбудови країни як суверенної, незалежної, демократичної, правової і соціальної держави, здатного сприяти зміцненню толерантних відносин у суспільстві, знати свої права і обов'язки, прагнути до самовдосконалення та самореалізації на своє благо та процвітання України.

Патріотизм — одне з найглибших почуттів особистості. Виховати свідомого громадянина-патріота означає сформувати в особистості комплекс якостей і почуттів, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки, а саме: любов до Батьківщини, свого народу; усвідомлення своєї приналежності до української нації, почуття гордості за свій народ, Батьківщину; інтерес до минулого, нинішнього і майбутнього країни; почуття громадянського обов'язку та відповідальності перед Батьківщиною; готовність активно діяти на шляху становлення суверенної, правової, демократичної, соціальної держави; висока правосвідомість, повага до Конституції, знання законів держави, прийнятих у ній правових норм, потреба в їх дотриманні; готовність служити Батьківщині та встати на захист державних інтересів країни у випадку загрози національній безпеці; досконале знання державної мови, турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя й побуту; повага до державних символів; моральні, правові, політичні, економічні знання учнівської молоді, які сприяють формуванню когнітивного компонента патріотизму; повага до традицій та звичаїв рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього, як його представника, спадкоємця; шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв інших народностей, що населяють країну, володіння культурою міжетнічного спілкування; працьовитість, ініціативність, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу, екологію, матеріальні і духовні цінності народу; гуманістична моральність, яка включає доброту, чесність, чуйність, совісність, відповідальність, самоповагу; нетерпиме ставлення до порушників законів країни, до аморальних

вчинків, вандалізму, расизму, шовінізму; прагнення до самовдосконалення своїх патріотичних рис.

Виховання патріотизму вимагає єдності й цілісності виховного впливу на особу старшого підлітка і не може бути реалізоване простою сумою механічно сполучених заходів. Патріотизм, передусім, формується в процесі й на основі особистої участі учня в житті школи, а також суспільства. Від того, якою буде ця участь, залежатиме рівень сформованості патріотизму старшого підлітка.

Література

1. Бех І.Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І.Д. Бех, К.І. Чорна. — К.: Світ виховання, 2007. — 31 с.
2. Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: матеріали наук.-практ. конф. Ін-т пробл. виховання АПН України / за заг. ред. І.Д. Беґа. — К., 1999. — 127 с.
3. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Любов до Батьківщини / О. Вишневецький. — Львів: Товариство ім. Г. Ващенка, 1999. — Вид 5. — 23 с.
4. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. / О. Вишневецький. — Вид. 3-тє, дооґрац. і доповн. — К.: Знання, 2008. — 566 с.
5. Енциклопедія освіти / АПН України; гол. ред. В.Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
6. Захаренко О.А. Слово до нащадків / О.А. Захаренко. — К.: СПД Богданова А.М., 2006. — 216 с.
7. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремень. — К.: Грамота, 2003. — 216 с.

В статье освещены основные тенденции воспитания патриотизма в украинской педагогической науке. Представленные концепции имеют три типа подходов: теоцентрический, социоцентрический и антропоцентрический. Рассматриваются теоретические основы современного украинского патриотизма. Уточнено само понятие патриотизма гражданского направления и указана цель патриотического воспитания старших подростков.

Ключевые слова: патриотизм, гражданский патриотизм, антропоцентрический подход, старшие подростки.

V. M. Garniychuk

The Key Trends and Essence of Patriotism of Older Teenagers in Modern Circumstances

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The issue of patriotic education of the individual is of particular importance in the period of formation of an open democratic society and Ukrainian statehood. The article highlights the main trends of patriotism education in Ukrainian teaching science. Nowadays, there are concepts in Ukraine that are based on the three types of approaches: theologically centered, sociologically centered and anthropologically centered. We argue that the concepts of theological and sociological orientation can not form spiritually meaningful, reflective patriotism in the mass consciousness of Ukrainians, which would contribute to the establishment and strengthening

of independent Ukraine and combine passionate love for the people of the country, for the nation with a sober sense of proportion and respect for other peoples. The priority place in the modern system of anthropologically centered concepts is taken by the Program of Patriotic Education developed by I Bekh and K Chorna. This program is valuable and crucial in modern circumstances. The basis of the anthropologically centered approach is the belief that the bearer of patriotism in society is the person who develops the social phenomenon using his creativity, work and ideas. Patriotism is the feelings, principles, moral values. Being a moral value, patriotism most clearly fits the anthropologically centered worldview.

This paper clarifies the very notion of patriotism of civic orientation and specifies the purpose of patriotic education. Patriotism of older teens means their love for the motherland, for its people and their concern for its welfare, their awareness of the necessity to establish a sovereign, legal, democratic and social state, their readiness to serve the motherland and to defend the national interests of Ukraine. In the context of our study, we do not consider a sacrificing patriotism which is characteristic of a totalitarian state, we consider patriotism of civic orientation, which is characteristic of a state of law, which allows individuals to feel morally enriched, politically competent, socially ready to defend their rights and freedoms. The basis for patriotism of civic orientation is liberty, equality, a sense of being involved in the problems of the society and the state, humanistic morality.

Keywords: patriotism; civic patriotism; anthropocentric approach; teenagers.

References

1. Bekh, I.D., & Chorna, K.I. (2007). *Prohrama patriotychmoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* [Program of Patriotic Education of Children and Youth]. Kyiv: Svit vykhovannia.
2. Bekh, I.D. (Ed.). (1999) *Vykhovannia patriotyzmu u ditei ta molodi v suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh umovakh. Materialy konferentsii*. (The Institute of Problems on Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine). Kyiv.
3. Vyshnevskiy, O. (1999). *Suchasne ukrainske vykhovannia. Liubov do Batkivshchyny* [Modern Ukrainian Education. Love to Motherland] (5th ed.). Lviv: Tovarystvo imeni H Vashchenka.
4. Vyshnevskiy, O. (2008). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky* [Theoretical Basics of Modern Ukrainian Pedagogy] (3rd ed.). Kyiv: Znannia.
5. Kremen, V.H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education]. Kyiv: Yurinkom Inter.
6. Zakharenko, O.A. (2006). *Slovo do nashchadkiv* [Speech to Posterity]. Kyiv: SPD Bohdanova A.M.
7. Kremen, V.H. (2003). *Osvita i nauka Ukrainy: shliakhy modernizatsii (Fakty, rozdzumy, perspektivy)* [Education and Science of Ukraine: the Ways of Modernization (Facts, Thoughts, Prospects)]. Kyiv: Hramota.